

Vassányi Miklós

Bevezető John Toland II. Szeréna-leveléhez

A klasszikus angol deistaként számon tartott John Toland Szeréna-levelei (1704) közül valláskritikai szempontból a második és a harmadik levél a legfontosabb. Valláskritikai élük vagy irányultságuk azonban leplezettnek nevezhető. Az itt közölt második levél, mely „A lélek halhatatlanságának története a pogányok között” címet viseli, első megközelítésben csak az antik *pogány* halhatatlanság-hitet támadja, explicit állásfoglalásaiban mindig fenntartva a *keresztény* halhatatlanság-hit különbözőségét, magasabbrendűségét. Mégis nehéz pontosan azonosítani, illetve értelmezni Toland saját, valóságos felfogását a lélek halhatatlanságáról és a vallás eredetének kérdéséről, melyet a halhatatlanság-hit kapcsán érint.

A halhatatlanság-hit keletkezéstörténetének rekonstrukciója alkalmat ad Tolandnak arra, hogy kiteregesse valóban bámulatos klasszikus műveltségét. Álláspontja szerint Anaxagorász és Pherekidész honosította meg e hitet görög földön, de valójában ők is csak átvették azt Egyiptomból, részben Perzsián, részben Káldeán keresztül. Úgy véli, a tan azután görög közvetítéssel terjedt tovább a görög gyarmatok, valamint Róma és az azon túl fekvő területek felé.

A levél 7–8. bekezdése ezután a *vallás* keletkezésének kérdésével hozza kapcsolatba a lélek halhatatlanságába vetett hit eredetének problémáját. Toland szerint az *egyiptomiak* 'találták föl' a vallást mint olyat, és ezzel együtt a lélek halhatatlanságának tanát is: isteni kinyilatkoztatás nélkül, pusztán halottkultuszuk, közelebbről temetkezési ceremóniáik és a balzsamozási eljárás következményeképpen jutottak arra a gondolatra, hogy a lélek tovább él a halál után, hiszen a konzervált tetem megmaradása végső soron élőnek tüntette föl az elhunytat.

A 13. bekezdés a halhatatlanság-hit filozófiai indítékait keresve impliciten kritizálja Descartes és Platón lélekfilozófiáját (a lélek mint kiterjedés nélküli és önmagát mozgató szubsztancia kritikája), és bizonyos fokig elébe megy a halhatatlanság-tan posztulátumként való, kanti újraértelmezésének („a filozófusok [...] látták, hogy az emberek csillapíthatatlanul szomjúhozzák a tudást, a túlvilági élet reményét, s őszintén kívánnak valaminő végeszakadatlan boldogság után; minélfogva arra a következtetésre jutottak, hogy mindeme dolgok okvetlenül valamely, a testtől különböző lénytől erednek”).

Toland saját, a lélek halhatatlanságáról vallott tanításának rekonstrukciója összességében véve igen nehéz. Valószínű, hogy Toland szerint a keresztény vallás nyújtotta 'legjobb, legvilágosabb bizonyítás' a lélek halhatatlansága mellett nem egyéb, mint Isten saját kinyilatkoztatása (amely azonban tulajdonképpen értelemben nem bizonyítás), más bizonyítás pedig nincs. Ily módon *egyfelől* kizárólag Jézus Krisztus szavahihetősége a garancia a halhatatlanság tanának igazságára (vö. 13. fejezet vége), s a filozófiai bizonyítások nevetségesek és elvetendőek. *Másfelől* azonban nagy hang-

súlyt kapnak a lélek halhatatlansága *ellen* irányuló, klasszikus filozófiai és költői állásfoglalások (lásd például a hosszú Plinius-idézetet a 16. bekezdésben). Toland azonban végül Plinius elítélő véleménye mellett sem áll ki expliciten és fenntartások nélkül. E klasszikus szerző álláspontját – melynek ismertetését egyetértő hangnemben indította – így értékeli: „Így érvelnek azok, kik maguk sem tudják, miről beszélnek, mivel hamis fogalmakat alkotnak maguknak a lélek eredetéről, semminő fogalmuk sincs lélek és test egyesüléséről, s csupán tökéletlen sejtéseik vannak a lélek mibenlétéről, minek folytán végezetül kételkedni kezdenek annak elkülönült létezésében, és tagadják halhatatlanságát. De bár a maga feje után gondolkodó ember tévedhet, lehetetlen, hogy Isten hazudjék; s amit ő kinyilatkoztatott, az – jóllehet nem minden részletében esik értelmünk hatókörébe – föltétlenül igaz és megingathatatlanul bizonyos.”

A levél utolsó bekezdése szerint Toland 'minden fenntartás nélkül közölte a véleményét arra nézvést, hogy a pogányok miként jutottak a lélek halhatatlanságáról vallott felfogásukhoz, valamint saját érveit ugyane nézet mellett.' Saját érvei azonban nincsenek, eltekintve attól, hogy a lélek halhatatlanságának tanát az emberi értelmet meghaladó, isteni kinyilatkoztatásként állítja be. Toland korábbi műve, a *Christianity not Mysterious* ugyanakkor arra tanít, hogy a keresztény hittan *nem* tartalmaz az emberi értelmet meghaladó tanokat. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy Toland valójában *egyetemesen* meg kívánja kérdőjelezni a halhatatlanságtant, de álláspontját nem vállal(*hat*)ja nyíltan.

A halhatatlanság-hit (és egyáltalán a vallás) tolandi eredeztetésével kapcsolatosan szeretnék még rámutatni, hogy az oksági összefüggés a tetemek tartósítása és a halhatatlanság tételezése között – pusztán vallástudományi-vallástörténeti szemmel nézve – minden valószínűség szerint *fordított*. Egy tartósított holttest fennmaradása önmagában véve aligha vezethet a lélek halhatatlanságának gondolatára; épp ellenkezőleg, a holttestet akkor ésszerű tartósítani, ha meg vagyunk győződve afelől, hogy a léleknek még szüksége lehet rá, *mert* halhatatlan. A lélek halhatatlanságának tana ezért sokkal inkább vallásfenomenológiai univerzálé, mintsem egyetlen, földrajzilag igen behatárolt forrásból történeti úton, csodálatos módon mindenhová elterjedt hagyomány. Ezzel a problémával függ össze az is, hogy a 12. fejezet érvelése által feltételezett kronológia nehezen tartható: Diodorus Siculus idejében (Kr. e. I. sz.) már azt kell feltételeznünk, hogy a hellénizmus évszázadai során került az egyiptomi temetkezési terminológiába néhány görög terminus, és nem fordítva.

A Toland által hivatkozott latin és görög szöveghelyek azonosítása és ellenőrzése Erwin Pracht német kiadásának végjegyzetei alapján történt.